

INTERNATIONAL JOURNAL ALISHER NAVOIY

VOLUME 6
ISSUE 1 2026

ALISHER NAVOIY XALQARO JURNALI

6-JILD, 1-SON

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ АЛИШЕР НАВОИЙ
ТОМ-6, НОМЕР-1

INTERNATIONAL JOURNAL ALISHER NAVOIY
VOLUME-6, ISSUE-1

ALISHER NAVOIY XALQARO JURNALI

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ АЛИШЕР НАВОИЙ | INTERNATIONAL JOURNAL ALISHER NAVOIY

№1 (2026) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-1419-2026-1>

BOSH MUHARRIR: | ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР: | CHIEF EDITOR:

MIRZAYEV IBODULLA
f.f.d., professor (O'zbekiston)
МИРЗАЕВ ИБОДУЛЛА
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
MIRZAYEV IBODULLA
DSc, professor (Uzbekistan)

**BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI: | ЗАМЕСТИТЕЛЬ
ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА: | DEPUTY CHIEF EDITOR:**

JABBOROV NURBOY
f.f.d., professor (O'zbekiston)
ЖАББОРОВ НУРБОЙ
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
JABBOROV NURBOY
DSc, professor (Uzbekistan)

TAHRIRIY HAY'ATI:

Muhiddinov Muslihiddin

f.f.d., professor (O'zbekiston)

Dilorom Salohiy

f.f.d., professor (O'zbekiston)

Sodiqov Qosimjon

f.f.d., professor (O'zbekiston)

Binnatova Almaz Ulvi

f.f.d., professor (Ozarbayjon)

To'xliyev Boqijon

f.f.d., professor (O'zbekiston)

Shodmonov Nafas

f.f.d., professor (O'zbekiston)

Asadov Maqsud

f.f.d., dotsent (O'zbekiston)

Yo'ldoshev Qozoqboy

f.f.d., professor (O'zbekiston)

Jo'raqulov Uzoq

f.f.d., professor (O'zbekiston)

Funda Toprak

f.f.d., professor (Turkiya)

Nabiulina Guzal

f.f.d., professor (Tatariston)

Yusupova Dilnavoz

DSc, professor (O'zbekiston)

Sirojiddin Xo'jaqulov

f.f.d., professor (O'zbekiston)

Rahim Ibrohim

f.f.d., professor (Afg'oniston)

Turobov Abdurahim

f.f.d., professor (O'zbekiston)

Muhitdinova Badia

DSc, professor (O'zbekiston)

Muhammadiyev Ahadjon

DSc, dotsent (O'zbekiston)

Suvonova Jumagul

f.f.n., dotsent (O'zbekiston)

Mirzayev Rahmatilla

y.f.n., dotsent, huquqshunos (O'zbekiston)

Abdullayeva Albina

f.f.n., dotsent (O'zbekiston)

Nurova Gulchehra

f.f.n., dotsent (O'zbekiston)

Sultanov Tulkin

PhD, dotsent (O'zbekiston)

Ubaydullayev Normuhammad

PhD, dotsent (O'zbekiston)

Ruzmanova Roxila

dots., mas'ul kotib (O'zbekiston)

Narziyeva Ma'mura

PhD, kotib (O'zbekiston)

ILMIY MASLAHAT KENGASHI

Xalmuradov Rustam

t.f.d., professor (O'zbekiston)

Sirojiddinov Shuhrat

f.f.d., professor (O'zbekiston)

Eshqobil Shukur

*O'zbekiston Respublikasida
xizmat ko'rsatgan madaniyat
xodimi, shoir (O'zbekiston)*

Rixsiyeva Gulchehra

f.f.d., professor (O'zbekiston)

Benedek Peri

f.f.d., professor (Vengriya)

Olimov Karomatillo

f.f.d., professor (O'zbekiston)

Dadaboyev Hamidulla

f.f.d., professor (O'zbekiston)

Shomusarov Shorustam

f.f.d., professor (O'zbekiston)

Dyu Rye Andre

f.f.d., professor (Fransiya)

Hamroyev Juma

f.f.d., professor (O'zbekiston)

Aftondil Erkinov

f.f.d., professor (O'zbekiston)

Hasanov Shavkat

f.f.d., professor (O'zbekiston)

Umurova Go'zal

f.f.d., professor (O'zbekiston)

Xalliyeva Gulnoz

f.f.d., professor (O'zbekiston)

Alim Labib

f.f.d., professor (Afg'oniston)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Мухиддинов Муслихиддин
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дилором Салохий
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Содиков Косимжон
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Биннатова Алмаз Улви
д.ф.н., профессор (Азербайджан)
Тухлиев Бокижон
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Шодмонов Нафас
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Асадов Максуд
д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Юлдашев Казакбай
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Журакулов Узок
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Фунда Топрак
д.ф.н., профессор (Турция)
Набиуллина Гузаль
д.ф.н., профессор (Татаристан)
Юсупова Дилнавоз
DSc, профессор (Узбекистан)
Сирожиддин Хужакулов
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Рахим Иброхим
д.ф.н., профессор (Афганистан)
Туробов Абдурахим
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мухитдинова Бадиа
DSc, профессор (Узбекистан)
Мухаммадиев Ахаджон
DSc, доцент (Узбекистан)
Сувонова Жумагул
к.ф.н., доцент (Узбекистан)
Мирзаев Рахматилла
к.ю.н., доцент (Узбекистан)
Абдуллаева Альбина
к.ф.н., доцент (Узбекистан)
Нурова Гулчехра
к.ф.н., доцент (Узбекистан)
Султанов Тулкин
PhD, доцент (Узбекистан)
Убайдуллаев Нормухаммад
PhD, доцент (Узбекистан)
Рузманова Рохила
доц., отв. секретарь (Узбекистан)
Нарзиева Мамура
PhD, секретарь (Узбекистан)

НАУЧНО-КОНСУЛЬТАТИВНЫЙ СОВЕТ:

Халмурадов Рустам
д.т.н., профессор (Узбекистан)
Сирожиддинов Шухрат
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Эшқобил Шуккур
Заслуженный работник культуры Республики
Узбекистан, поэт (Узбекистан)
Рихсиева Гулчехра
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Бенедек Пери
д.ф.н., профессор (Венгрия)
Олимов Кароматилло
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дадабаев Хамидулла
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Шомусаров Шорустам
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дю Рье Андре
д.ф.н., профессор (Франция)
Хамроев Джума
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Афтондил Эркинов
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Хасанов Шавкат
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Умурова Гузал
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Халлиева Гулноз
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Алим Лабиб
д.ф.н., профессор (Афганистан)

EDITORIAL BOARD:

Mukhiddinov Muslikhiddin
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Dilorom Salokhiy
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Sodikov Kosimjon
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Binnatova Almaz Ulvi
Doc. of philol. scien., prof. (Azerbaijan)

Tukhliev Bokijon
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Shodmonov Nafas
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Asadov Makhsud
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Yuldoshev Kozokboy
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Jurakulov Uzok
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Funda Toprak
DSc, prof. (Türkiye)

Nabiulina Guzal
DSc., prof. (Tatarstan)

Yusupova Dilnavoz
DSc, prof. (Uzbekistan)

Sirojiddin Khujakulov
DSc, prof. (Uzbekistan)

Rakhim Ibrokhim
DSc, prof. (Afghanistan)

Turobov Abdurakhim
DSc, prof. (Uzbekistan)

Mukhitdinova Badia
DSc, prof. (Uzbekistan)

Mukhammadiyev Akhadjon
DSc, assoc. prof. (Uzbekistan)

Suvonova Jumagul
PhD, assoc. prof. (Uzbekistan)

Mirzayev Rahmatilla
PhD, assoc. prof. (Uzbekistan)

Abdullayeva Albina
PhD, assoc. prof. (Uzbekistan)

Nurova Gulchekhra
PhD, assoc. prof. (Uzbekistan)

Sultanov Tulkin
PhD, assoc. prof. (Uzbekistan)

Ubaydullayev Normuhammad
PhD, assoc. prof. (Uzbekistan)

Ruzmanova Rokhila
Assoc. prof., Exec. Sec. (Uzbekistan)

Narziyeva Ma'mura
PhD, Secretary (Uzbekistan)

SCIENTIFIC ADVISORY BOARD:

Khalmuradov Rustam
Doc. of technic. scien., prof. (Uzbekistan)

Sirojiddinov Shukhrat
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Eshqobil Shukur
Honored Worker of Culture of the Republic of Uzbekistan, poet (Uzbekistan)

Rikhsieva Gulchekhra
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Benedek Peri
Doc. of philol. scien., prof. (Hungary)

Olimov Karomatullo
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Dadaboev Khamidulla
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Shomusarov Shorustam
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Dyu Rye Andre
Doc. of philol. scien., prof. (France)

Khamroev Juma
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Aftondil Erkinov
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Khasanov Shavkat
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Umurova Guzal
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Khallieva Gulnoz
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Alim Labib
Doc. of philol. scien., prof. (Afghanistan)

Page Maker | Верстка | Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Тадқиқот город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

NAVOIY VA ADABIY TA'SIR MASALALARI

1. Афтондил ЭРКИНОВ АЛИШЕР НАВОИЙ АСАРЛАРИНИНГ ЭРОН ҚЎЛЁЗМАЛАРИ.....	7
2. Sherxon QORAYEV O'ZBEK XONLIKLARIDA NAVOIYXONLIK TENDENSIYALARI (XIVA XONI MUHAMMAD RAHIMXON FERUZNING "NAVOIYXONLIK" KECHALARI MISOLIDA)...	15
3. Nigora TO'XTAQULOVA ALISHER NAVOIY HIKOYALARINING FOLKLOR BILAN BOG'LANISHI ("MAJOLIS UN-NAFOIS" TAZKIRASI MISOLIDA).....	21
4. Jumagul SUVONOVA ALISHER NAVOIY VA ABDULLA ORIPOV IJODIDA TARBIYAVIY G'OYALAR UZVIYLIGI AN'ANA VA ZAMON TALQINIDA.....	30
5. Zulfiya RASULOVA UZBEKSKO-TADJIKSKIE LITERATURNYE SVYAZI XX VEKA.....	37
6. Sitara QODIRQULOVA ALISHER NAVOIY LIRIKASI TARJIMONI ALEKSANDR NAUMOV HAQIDA.....	43

NAVOIY NASRI VA NAZMI NAFOSATI

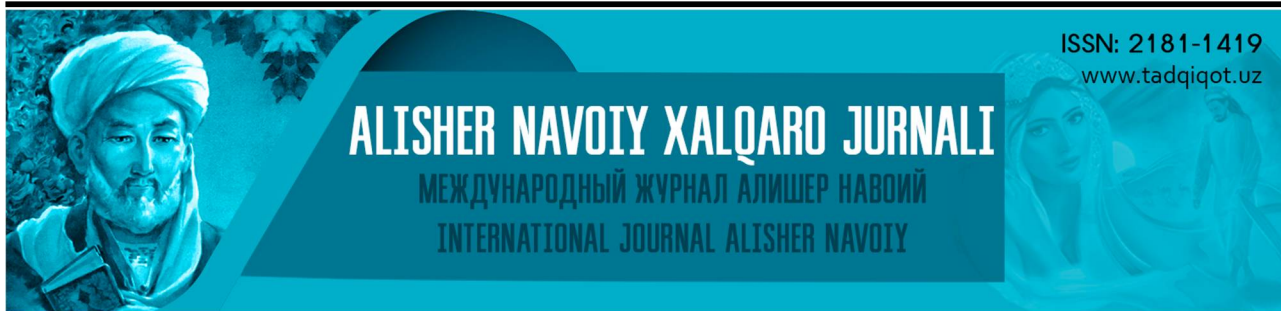
1. Shavkat YANGIBOYEV "ILK DEVON" SHE'RLARINING ALISHER NAVOIYNING BOSHQA DEVONLARIGA JORIYLANISHI.....	48
2. Shaxnoza KAXXAROVA ALISHER NAVOIYNING "HOLOTI SAYYID HASAN ARDASHER" MANOQIBIDA KOMIL INSON TALQINI.....	58
3. Sherxon QORAYEV ALISHER NAVOIY "OLIIY MAJLISLARI" VA NADIMLARI.....	70
4. Umida OTAYAROVA "XAMSA"LARNING SO'NGGI DOSTONLARIDA ILM-MA'RIFAT TALQINI.....	79
5. Dilfuza RAXMATOVA NAVOIY G'AZALLARIDA SOLETSIZMNING LINGVOPOETIK XUSUSIYATLARI.....	85
6. Dilafro'z TAMIKAYEVA ALISHER NAVOIY ASARLARI TILI VA UNI TADQIQ ETISH MASALALARI.....	92

NAVOIY VA TILSHUNOSLIK MASALALARI

1. Umida UBAYDULLAYEVA TILSHUNOSLIKDA LISONIY MANZARA KONSEPSIYASINING SHAKLLANISHI VA ILMIY TALQINLARI.....	99
2. Rustamjon JABBOROV BOBURIYLARNING TURKIY TIL VA ADABIYOT RIVOJIGA QO'SHGAN HISSASI.....	105

TAQRIZ, TAHLIL VA TARJIMA

1. Iroda ISHONXANOVA O'ZBEK ADABIYOTI YO'LBOSHCHISIGA BAG'ISHLANGAN NASHR.....	112
2. Roxila RUZMANOVA TURK DUNYOSINING YIRIK TADQIQOTCHISI.....	122

Shaxnoza KAXXAROVA,
filologiya fanlari nomzodi, professor,
Xalqaro innovatsion universitet
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4798-7220>
E-mail: qahhorova7331@gmail.com

ALISHER NAVOIYNING “HOLOTI SAYYID HASAN ARDASHER” MANOQIBIDA KOMIL INSON TALQINI

For citation: Kaxharova Shaxnoza. THE INTERPRETATION OF PERFECT HUMAN IN ALISHER NAVOI'S MANAQIB “HOLATI SAYYID HASAN ARDASHIR”. Alisher Navoi. 2026, vol. 6, issue 1.

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.19412124>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Hazrat Alisher Navoiyning “Sayyid Hasan Ardasher” asari misolida manoqib janrining o‘ziga xos xususiyatlari, tasavvuf ta’limotida komil inson maqomi, ruhiy me’roji bo‘lmish fano va baqo konsepsiyasi tahlil etiladi. Sayyid Hasan Ardasher siymosi tasvirida foniylikning mezonlari, shartlari, belgilari, darajalari, fano va baqoga yetgan solik sifatleri, holoti masalalari atroflicha ochiqlanadi.

Kalit so‘zlar: manoqib, fano, baqo, komil inson, soliki foniy, sarxayli fano

Шахноза КАХХАРОВА,

кандидат филологических наук, профессор,
Международный инновационный университет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4798-7220>
E-mail: qahhorova7331@gmail.com

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОБРАЗА СОВЕРШЕННОГО ЧЕЛОВЕКА В МАНОКИБЕ АЛИШЕРА НАВОИ «ХОЛОТИ САЙЙИД ХАСАН АРДАШЕР»

АННОТАЦИЯ

В данной статье на примере произведения Алишера Навои «Холоти Саййид Хасан Ардашер» анализируются специфические особенности жанра манокиб, статус совершенного человека в учении суфизма, а также концепция фано (исчезновение) и бако (пребывание), являющаяся вершиной духовного вознесения. В описании образа Саййида Хасана Ардашера подробно раскрываются критерии, условия, признаки и уровни бренности, качества солика (путешественника по мистическому пути), достигшего состояния фано и бако, а также вопросы его духовного состояния (холат).

Ключевые слова: манокиб, фано, бако, совершенный человек, солики фоний (бранный путник), сархайли фано (предводитель исчезновения в Боге).

Shakhnoza KAKHKHAROVA

Candidate of Philological Sciences, Professor
International Innovation University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4798-7220>
E-mail: qahhorova7331@gmail.com

THE INTERPRETATION OF PERFECT HUMAN IN ALISHER NAVOI'S MANAQIB "HOLOTI SAYYID HASAN ARDASHER"

ABSTRACT

This article examines the distinctive features of the manaqib genre, the concept of the Perfect Human (al-insan al-kamil) in Sufi doctrine, and the spiritual ascent embodied in the notions of fana (annihilation) and baqa (subsistence) through the example of Alisher Navoi's work "Holoti Sayyid Hasan Ardasher." The portrayal of Sayyid Hasan Ardasher thoroughly explores the criteria, conditions, signs, and stages of fana, as well as the qualities and spiritual states (ahwal) of a salik (wayfarer) who has attained fana and baqa.

Keywords: manaqib (Islamic hagiography), fana, baqa, al-insan al-kamil (Perfect Human), salik, Sufism.

Fano va baqo komil insonlarning maqomi, ruhiy me'rojidir. Abul A'lo Afifning keltirishicha, fano haqida ilk so'z yuritgan Boyazid Bistomiy bo'lib, u fanoni ruhiy me'roj narvonining eng yuqori martabasi o'laroq qabul etgan. Shunday ekan fano va baqo masalasini komil inson mavzusining tarkibiy qismi, shu bilan birga eng muhim va jiddiy qismlardan deb aytish mumkin. Komil inson haqidagi badiiy mushohadalar Alisher Navoiy foydalangan barcha janrlardagi asarlarda spetsifik tarzda berilganini ta'kidlash mumkin. Ushbu maqolada ijodkorning "Holoti Sayyid Hasan Ardasher" manaqibi misolida komil inson mavzusi va unga aloqador eng yirik masalalardan bo'lgan fano va baqo talqinlariga e'tibor qaratishni maqsad qildik.

"G'iyosul-lug'ot" sharhiga ko'ra manaqib – "yaxshi, ma'qul sifatlar" [Муҳаммад Фиёсиддин, 1988: 301]; manqabat – "hunar va maqto'v" ma'nosiga ega. [Муҳаммад Фиёсиддин, 1988: 303] Istilohda manqabat Rasululloh s.a.v.ning ahli bayti va xalifayu sahobalarining ta'rif-tahsiniga bag'ishlangan asarni anglatadi. [Муҳаммад Фиёсиддин, 1988: 203]. Shayx Ahmad Taroziy "Fununu-l-balog'a"da keltirishicha, "Xulafoyi roshidiynni ta'rif qilsalar, manaqib va manqabat derlar". [Аҳмад Тарозий, 2002: 76]. Qur'oni karimning "Qalam" surasi to'rtinchi oyatida "Albatta, Siz buyuk xulq uzradirsiz!", "Ahzob" surasining yigirma birinchi oyatida esa "Batahqiq, sizlar uchun – Allohdan va oxirat kunidan umidvor bo'lganlar uchun va Allohni ko'p zikr qilganlar uchun Rasulullohda go'zal o'rnak bor edi" – deyiladi. Yuqoridagilardan Rasululloh s.a.v. va u zot sahobalarining bashariyatga namuna bo'luvchi go'zal axloq, yuksak adab, ma'rifat sohibi – komil inson bo'lganliklarini tushunish mumkin. Demak, komil insonlarni ularning go'zal sifatleri bilan yod etish, madh qilish an'anasi, qolaversa, fano, baqo va ular bilan bog'liq tushunchalar xususidagi qarashlarning eng boshlang'ich nuqtasi Qur'on oyatlariga, yoki shu mavzuga aloqador hadislarga borib tutashadi. Masalan, buyuk sufiylardan biri: "Baqo nabiylarning maqomidir. Har qanday holat, ularning fazilatli bo'lishlariga mone' bo'lolmaydi. Boqiy bo'lgan banda butun ashyoda faqat Haqni ko'radi. Baqo maqomiga erishgan zotning butun holi va harakatlari Haqqa ma'qul bo'lish haddidir. Banda bu haddan o'tib Haqqa muxolif bo'lish holatiga tushmaydi", – deydi. Tasavvuf nazariyotchisi Sulaymon Uludog' esa "Yomon xulq va odatlarning yo'q bo'lishi – fano, ularning o'rmini go'zal xislatlar va yaxshi odatlarning egallashi baqodir (taxalluq bi-axloqulloh)", – deya ta'kidlaydi [Uludağ, 2016: 70]. Fano va baqo komil insonning sifatlaridan bo'lgan odob, ma'rifat masalalari bilan ham aloqador. Manbalarda keltirilishicha, "Haqiqat odobi – Allohdan boshqalardan yuz burib, Haq axloqi ila axloqlanish, fano nizomida yuksalishdir" [Шайх Нажмиддин Кубро, 2004: 209].

Xulosa qilish mumkinki, islomiy manbalar asosida shakllangan va keyinchalik badiiy adabiyotda mustaqil janrga aylangan manaqiblarda fano va baqo masalasining ko'tarilishi o'ta tabiiy jarayondir. Buni Navoiy manaqibi misolida ko'rib chiqamiz.

Sayyid Hasan Ardasher ulug‘ mutafakkir hayot yo‘lidagi eng yaqin yo‘ldoshlardan biri edi. Unga yodnoma tarzida bitilgan “Holoti Sayyid Hasan Ardasher” manqibi shunday ibtido topadi:

Lutf aylabon, ey nasimi quds osor,
Bir qatla fano gulshaniga ayla guzor.
Ahbobg‘akim toptilar ul yerda qaror,

Mendin yer o‘pub arzi niyoz et zinhor [Alisher Navoiy, 2013:6].

Ya‘ni: “Ey muqaddas nasim, lutf aylayu bir bor fano gulshaniga qadam qo‘y. Yaqin do‘stlarim u yerda qaror topdilar, ular huzurida yer o‘pib salomimni yetkazgin!”

Biz uchun ushbu o‘rindagi “fano gulshani” istiorasi e‘tiborli. Bu birikma iyhom san‘atiga qurilgan bo‘lib, uni ham “mozor”, ham “fano maqomi” deb qabul qilish mumkin. Ushbu misralardan so‘ng nasriy qism shunday boshlanadi:

“Soliki foniy va gavhari koniy, orifi maoniy Sayyid Hasani Ardasher (Rahmatullohi) siyar va holotida” [Alisher Navoiy, 2013: 6].

Sayyid Hasanga nisbatan epitelarning “soliki foniy” deya boshlanishi bejiz emas. Bu ham manqib janri, ham Sayyid Hasan tabiatiga uyg‘un tushgan. Komillik yo‘liga kirgan kishilar holatiga, darajasiga ko‘ra tolib, solik, mutasavvif, so‘fiy ismlari bilan yuritiladi. Tasavvufda solik deganda yo‘lchi, ahli suluk, Alloh yo‘liga kirgan, tasavvufiy tarbiya bilan mashg‘ul kishi, tariqat ahli tushuniladi. Murid (mubtadiy) hamda muntahiy (vosil, eran) orasidagi mutavassitga solik deyiladi. Ilmi va tasavvuri bilan emas, holi bilan maqomlarda sayr qilgan solik bu holda ekan aynu-l-yaqiyn bilan bilim sohibi bo‘ladi va bu bilim uni yo‘ldan adashishga sabab bo‘luvchi har qanday shubhadan to‘sib turadi. Soliklar maqsad manziliga bormoq azmiga sohib, maqsadga ulashmoq qarori bilan tasavvuf yo‘lini tutgan, bu yo‘lda kerakli xususlarni moddiy ehtiyojlardan baland qo‘ygan, ma‘naviy kamolotga erishmoqni qasd qilgan insonlar, tasavvuf yo‘liga kirgan kishilardir [Uludag‘, 2016: 316]. Ular o‘zlikni anglash orqali Haq taolaga yetmoqni maqsad qilib, ruhiy-axloqiy tarbiya yo‘liga kirgan so‘fiylar hisoblanadi. Imom G‘azzoliy “Mezonu-l-amal” kitobida solikning asosiy alomatlarini haqida shunday yozadi: “Bilgilki, Alloh yo‘lidagi haqiqiy solik ozdir va solikman, deb da‘vo qiluvchilar ko‘pdir. Biz senga solikning ikki alomati ta‘rifini berurmiz, tokim, ko‘zing ochilib, nafsing ularni tanishga imkon topsin. Birinchi belgi shuki, solikning jamiyki ixtiyori a‘moli shariat mezonlariga mos kelishi shart. Uning so‘zlari, bosgan qadami, ezgu amallarga rag‘bati hamda yomon ishlardan nafsini jilovlashi – barchasi shariatga mos bo‘lsin, negaki bu yo‘lda suluk qilish faqat shariat makorimi bilan ziynatlangandan keyingina mumkin bo‘ladi. Shariat amallarini to‘kis bajarish esa go‘zal axloq bilan xulqlangan kishilargagina nasib etadi. Ikkinchi belgi shuki, solikning qalbi barcha holatlarda Alloh yodi bilan mashg‘ul bo‘lishi shart. Bunda qalb huzuri takalluf yuzasidan emas, balki xuzu‘, xushu‘ va siniqlik bilan vujudga kelishi kerak. O‘shanda solik Allohning buyukligi va azamati mushohadasidan ruhiy-ma‘naviy lazzat olib, Uning jaloli va jamolining bahosini biladigan bo‘ladi”.

Demak, “soliki foniy” epiteti orqali Sayyid Hasanning yuqorida ta‘rif etganimiz solik so‘zi o‘z zamiriga qamrab olgan fe‘l va sifatarga ega inson ekaniga nozik ishora qilinadi. Qolaversa, ushbu sifatlash boshqa ikki sifatlash – gavhari koniy hamda orifi maoniy degan juda yuksak baholardan oldin keladiki, bu ham fanoga yetgan solikning darajoti komillikning boshqa ko‘plab maqomlaridan baland turishini anglatadi. Chunki Navoiy ijodida so‘zlarning joylashuv o‘rni ham ma‘no tashiydi. Ijodkorning bu poetik usuli haqida akademik Alibek Rustamov o‘z tahlillarida ko‘rsatib o‘tgan [Rustamov, 1979: 4].

Ushbu manqib hamda Navoiyning Sayyid Hasanga yozgan masnaviy shaklidagi she‘riy maktubida fano va foniylik masalasi Sayyid Hasan timsolida talqin qilinadi. Masnaviyda hamd va na‘t qismlaridan so‘ng mamduh, ya‘ni Sayyid Hasanning ta‘rifi shunday boshlanadi:

Safo subhining mehri farxundasi,
Fano shomining sham‘i raxshandasi.
Karam borgohida masnadrishin,
Adam xonaqohida xilvatguzin.
Tikib xirqalar egniga ahli roz,
Aning qoptani vuslasidin tiroz.
To‘ni charxu anda o‘zi bir jahon,

Jahonni qilib bir to‘n ichra nihon.
 O‘tuk ultangi taxta na‘layn anga,
 Bo‘lub har qadam o‘rni kavnayn anga.
 Falakdin sipohi fano oshurub,
 Sipohiyliq ichra o‘zin yoshurub [Alisher Navoiy, 2013]

Ya‘ni, “Safo tongining saodatli quyoshi, fano shomining porloq sham‘i. Karam qasrida taxtda o‘tirguvchi, yo‘qlik xonaqohida xilvatga chekingan. Ahli roz – ishq ahli egnilariga xirqalar tikib uning choponi yamog‘i bilan bezaydilar. To‘ni go‘yo bir falak va o‘zi unda bir jahon, go‘yo jahonni bir to‘n ichra yashirgan. Uning uchun etik charmi bir juft taxta kovush bo‘lib, har bir qadam qo‘ygan joyi uning uchun ikki dunyo kabidir. Fano qo‘shinini falakdan oshirgan va u qo‘shin ichra o‘zini yashirgan”.

Ko‘rinadagi, Navoiy ushbu o‘rinda Sayyid Hasanni vasf qilish barobarida foniylilikning mezonlari, belgilarini tilga olmoqda. Ya‘ni bu yo‘lga kirgan solik pok qalbining porloq nuri bilan kunduz va kechalarni yoritib turuvchi, yuksak darajada karam va saxovat egasi, faqirlikni kasb qilgan, butun ishq ahliga o‘rnak bo‘luvchi ishqparast, jahonni bir to‘n ichra yashirgan kabi nazari to‘q va dunyoga ehtiyojsiz, bir juft taxta kovushda yursa-da, har bir qadam qo‘ygan joyini ikki dunyo kabi qabul qiladigan, fano qo‘shinini falakdan oshirgan va u qo‘shin ichra o‘zini yashirgan bo‘lmog‘i kerak.

Navoiy manoqibda Sayyid Hasanning bolalikdan “o‘qumog‘ va bitmakka tab‘lari muloyim va moyil” ekani, uning zotida “adab va hilm va tavozu’ va xayot” g‘olib ekani, shu sababli sarf va nahv, lug‘at va arabiyat, mantiq va kalom, fiqh va hadis, tafsir, she‘r va muammo, ta‘rix va nujum, advor va musiqiy majlislarida ko‘tarilgan masalalar yuzasidan majlis ahlining ko‘pidin yaxshiroq bilsa-da, ham hayo va adab jihatidan, ham birovga ilzomu xijolat yetmasin deb, ko‘p so‘z aytmasligi, balki ko‘p majolisda mutlaqo so‘zlamasligini uning yuksak ijobiy xislatlari sifatida sanab o‘tadi. Sayyid Hasan tabiatidagi bu fazilatlar bejiz emas, albatta. Ularning hosil bo‘lishi, shakllanishida fano va baqo yo‘lida tarbiya qiluvchi eng keng metodlardan biri – naqshbandiyaning ta‘siri sezilib turadi. Navoiy bu tariqat xususida o‘z qit‘alaridan birida shunday degan edi:

Фано шуъласида ёшур жисми,
 Керак бўлса зарбафт хилъат санга...
 ...Desang xilvatim anjuman bo‘lmasun,
 Kerak anjuman ichra xilvat sanga.
 Vatan ichra sokin bo‘lub soyir o‘l,
 Safardin agar bo‘lsa mehnat sanga.
 Nazarni qadamdin yiroq solmag‘il,
 Bu yo‘l azmi gar bo‘lsa rag‘bat sanga.
 Damingdin yiroq tutmag‘il hushni
 Ki, yuzlanmagay har dam ofat sanga.
 Bu to‘rt ish bila rub‘i maskun aro,
 Chalinmoq ne tong ko‘si davlat sanga.
 Bu ohang ila bo‘lg‘asen naqshband,
 Navoiy, agar yetsa navbat sanga [Alisher Navoiy, 2013:708].

Ya‘ni: “Agar senga kimxob to‘n kerak bo‘lsa, unda jisingni fano shu‘lasiga yashir... Agar xilvating anjumanga aylanishini istamasang, unda anjuman ichra xilvatda bo‘lmog‘ing kerak. Agar safar qilmoqdan senga mashaqqat yetadigan bo‘lsa, u holda Vatan ichra sokin bo‘lib sayr qiluvchi bo‘l. Agar bu yo‘lni bosib o‘tishga rag‘bating bo‘lsa, nazaringni qadamingdan yiroq tutmagin. Har nafasingdan hushyor bo‘lki, shunda hech bir ofat bilan yuzlashmaysan. Ajab emaski, sen bu to‘rt ish bilan yer yuzida podshoh e‘lon qilinsang. Ey Navoiy, agar navbat yetsa, nasib qilsa, aytilganlarni qasd, niyat qilsang, albatta, naqshband bo‘lasan”.

Manoqibni o‘qigach, Navoiy ushbu qit‘ada ta‘kidlangan jihatlar va naqshbandiyaga oid boshqa usullar Sayyid Hasan hayotining ajralmas qismi bo‘lganiga amin bo‘lish mumkin. Jumladan, Naqshbandiya raxshalaridan biri “Nazar bar qadam” bo‘lib, uning mohiyati shunday: oyoq barmoqlariga ko‘z tikish, taqiqlangan narsalarga qarashdan tiyilish; o‘z qadamlarini nazorat qilish,

ya'ni istagi nima ekanini his etish; maqsadga e'tibor qilish va undan chalg'imaslik; hushyorlikni saqlab qolish va zarur paytda to'g'ri ishlarni bajarish uchun beriladigan imkoniyatlarga ochiq bo'lish. Demak, yuqorida sanalgan barcha ilmlarni o'zlashtirmoq uchun Sayyid Hasan kichik yoshlikdan har bir qadamidan ogoh bo'lgan, istagi nima ekanini yaxshi his qilgan, maqsadga to'g'ri yo'nalgan va undan chalg'imagan, zarur vaqtda to'g'ri ishlarni bajargan – kerakli ilmlarni o'zlashtirgan, imkoniyatlardan to'g'ri foydalangan. Sayyid Hasanning majlislarda “ko'p so'z aytmasligi, balki ko'p majolisda mutlaqo so'zlamasligi” fazilati esa “Xilvat dar anjuman” (anjumandagi yolg'izlik) raxshasi asosida shakllangan, deyish mumkin. Chunki bu qoida mohiyatan “boshqa kishilar orasidagi uzlat, dilda Allohni esdan chiqarmagan holda dunyoning ishlari bilan band bo'lish; zohirda dunyoda, ammo botinda Alloh bilan birga bo'lish” hisoblanib, kishi fe'lida mana shu jihatlarni tarbiyalaydi. Naqshbandiyaning “Safar dar vatan” (vatanda safar qilish) raxshasi mohiyatida esa “odamlardan uzoqlashib, Allohga yaqinlashish – ichki sayohat, ya'ni odam o'z ichida sayohat qilishi; o'z xatolaridan xulosa chiqarish hamda tanbeh beriluvchi nuqsonlardan maqtovli fazilatlarga sayohat qilish” yotadi. Demak, Navoiy ahhobiga bergan ta'riflarning qisqagina bir parchasidayoq “fazl ahliga foyiq va sarafroz” bo'lgan Sayyid Hasanning tabiati naqshbandiyaning yuqorida ko'rsatib o'tganimiz uch qoidaga muvofiq sayqal topganini ko'rish mumkin.

Tasavvufshunos Edhem Jebejio'g'luning keltirishicha, “Baqoning mohiyati qulning o'z nafsining yomonliklarini tasfiya qilishi (poklashi) va yaxshi axloq ila, ya'ni Alloh rozi bo'ladigan xislatlar bilan bezanmog'idir. Bunga baqobilloh deyiladi. Sufiylar buni “badaniy vujud yo'q bo'lgach, Haqqoniy vujud uning o'rnini egallaydi” deya tushuntiradilar” [Cebecioglu, 2009: 80-81]. Sayyid Hasan ana shunday go'zal fe'l va sifatlar sohibi bo'lgani uchun ham davr hukmdori Boysunqur mirzo qoshida aziz-u mukarram va muhtaram edi.

Hatto Boysunqur mirzo o'zining ba'zi farzandlaridagi ayrim holatlar ko'ngliga yoqmaganda ularning qiliqlaridin taassuf yeb, shunday der ekan: “Ne bo'lg'ay, sening af'olu hisoling ham falonig'a (ya'ni Sayyid Hasanga – Sh.K.) o'xshasa erdi!”

Demak, foniyyash kishilarning tabiati shohu gadoga manzur bo'lar ekan. Bunday kishilar go'yo pok bir gavhardir va ularning yeri podshohlarning boshi ustidadir:

Pok gavharki, bo'ldi pok shior,

Shohlar boshi ustida yeri bor [Alisher Navoiy, 2013: 7].

Aziziddin Nasafiy o'zining “Komil inson kitobi” asarida shunday deydi: “Komil inson shunday insonki, unda to'rt sifat kamolga yetgan bo'lsin: ezgu so'z, ezgu amal (fe'l), ezgu axloq va maorif” [Nasafiy, 2021: 7]. Navoiyning Sayyid Hasanga bergan mana bu ta'rifi uning Nasafiy keltirgan sifatlarga ega bo'lganini ko'rsatadi:

Foniyyasheki, ham so'zidur pok, ham o'zi,

Xush davlat ul kishigaki tushgay aning ko'zi [Alisher Navoiy, 2013:7].

Sayyid Hasandagi Navoiy e'tirof etgan poklik kabi qator go'zal sifatlar baqoning mohiyatiga uyg'un keladi. Chunki baqo mavjud bo'lmoq, davom etmoq, yomon odatlarni tark etib, yaxshi odatlarga ega bo'lish, inson va boshqa narsalarning quvvat va ta'sirini ko'rmasdan faqat Allohning quvvat va ta'sirini ko'rish, Allohdan boshqa hech narsani ko'rmaslikdir, baqobilloh esa Alloh bilan mavjud bo'lish. Baqo bad az-fano – Fanodan keyin hosil bo'lgan baqo. Baqo – bandaning xudoning sifatlari bilan bezanishidir. Asarda Sayyid Hasan o'zidagi yomon fe'llarni foniyy qilib, Allohning go'zal sifatlari bilan bezangan shaxs sifatida o'quvchi ko'z o'ngida shakllanadi.

Fano yo'lini bosib o'tib baqobilloh bo'lgan murshidlar yelkasiga yuklanadigan vazifalardan biri o'zgalarni ham tarbiya qilmoq, Haq yo'l tomon irshod qilmoqdir. Sayyid Hasan ana shunday murshid sifatida Navoiyni faqru fano yo'lga irshod qilgan. Bu haqida Navoiy shunday deydi: “Va bu faqirni faqr tariqig'a dalolat va irshod qilurlar erdi va nazm ayturg'a targ'ib ko'rguzurlar erdi” [Alisher Navoiy, 2013:8].

Yuqorida Sayyid Hasandagi go'zal sifatlar Aziziddin Nasafiyning “Komil inson kitobi”da komil insonga nisbat berilgan sifatlarga uyg'un kelishi haqida ta'kidlagan edik. Bu bejiz emas, albatta. Navoiy zamonigacha yaratilgan bir qancha asarlar borki, ular Sayyid Hasan kabi “soliki foniyy”larni tarbiyalashda, ularni baqobilloh maqomiga ko'tarilishlarida ijobiy ta'sir ko'rsatgan, soliklarning asosiy darsliklari maqomida bo'lgan. Manolibda ushbu masalaga ham alohida urg'u

berib o‘tilgan. Sayyid Hasan sevib diqqat qaratgan ana shunday asarlar haqida shunday keltiriladi: “Forsiy ash’ordin hazrati Xoja Hofiz Sheroziy (qudusa sirrihu) devonig‘a ko‘p aqidalari bor erdikim, balkim ul devondin aksari alarning xotirida erdi va ko‘p abyot majolisida ul devondin mazkur qilurlar erdi va masnaviy jinsidin Shayx Muslihiddin Sa’diy Sheroziy (rahmatullohuoli) “Bo‘ston”ig‘a mu‘taqid erdilar va hazrati Shayx Fariduddin Attor (quddisa sirrihu)ning “Mantiqu-t-tayr”ining ko‘pragini yod bilurlar erdi va ko‘p o‘qurlar edi va ko‘p so‘z xotirlarida bor erdi. Va nasr kutubdin hujjatu-l-islom Imom Muhammad G‘azzoliy (rahimahullohi taolo) musannafotig‘a mu‘taqid erdilar va ko‘p o‘qur erdilar. Va ko‘p so‘z xotirlarida bor erdi. Bataxisis “Kimiyo saodat”din va Shayx Aziz Nasafiy (quddisa sirrihu) rasoilin ham ta’rif qilurlar erdi va andin so‘zlar naql qilurlar erdi” [Alisher Navoiy, 2013:9].

Soliklarning holiy darajalari yuksalishida suhbatlarning o‘rni beqiyos bo‘lgan. Ilk so‘fiylar ham suhbatga jiddiy ahamiyat berishgan. Tasavvufiy bilimlarni ahil va havasli ko‘ringan muhiblarga xos suhbatlarda ulashishgan, tasavvufiy ta’lim va tarbiyada suhbatni asos qilib olishgan. Sayr-u sulukda suhbat odobi asosiy masalalardan sanaladi. Aziziddin Nasafiyning fikriga ko‘ra, suhbat kuchli ta’sir va azim xosiyatlarga ega. Komil insonning suhbat – qudratli kuchga ega, u yurakka yetib boradi va mohiyatlarni anglashga ko‘maklashadi. Kimki (tariqat yo‘lida) biror narsaga ega bo‘lgan bo‘lsa, bu donolar suhbat tufaylidir. Qolgan barcha usullar vositadir, xolos. Riyozat va harakat, jahd-u jadallar ko‘p. Ammo barcha riyozat, odob-u sharoitlar pir suhbatiga yetishga tayyorgarlikdir, xolos. Solik pir suhbatiga munosib bo‘lsa, uning ishi nihoyasiga yetgan, ya’ni tariqatni oxiriga yetkazgan bo‘ladi.

Ko‘p odamlar borki, garchi pir suhbatiga erishgan bo‘lsalar ham, ammo foyda topmagan. Bunda ikki holat bo‘lishi mumkin: yo u odamda iste’dod yo‘q yoki maqsadi pir maqsadi bilan yaqin, ma’nodosh emas. Iste’dodi yo‘q odam suhbat ahlidan, iste’dodi bo‘la turib, hammaqsad bo‘lmasa, hamsuhbat emas. Zero, hamsuhbat bo‘lish maqsad birligi, ya’ni hammaqsadlikdan hosil bo‘ladi. Qachonki ikki yoki undan ortiq odamlar orasida maqsad yagonaligi bo‘lsa, ular hamsuhbat bo‘la oladilar, aksincha – maqsadlari bitta bo‘lmasa, hamsuhbat bo‘la olmaydilar. Navoiy ta’biri bilan aytganda, pir-u iste’dod-u tavfiqsiz bu yo‘lga kirib bo‘lmas.

Tasavvufda, ayniqsa, naqshbandiylik ta’limotida suhbatga alohida ahamiyat berilib, muridning ruhiy tarbiyasida pirning suhbat kuchli ta’sir xosiyatiga ega, deb hisoblashgan.

Suhbatda istifoda etilgan so‘fiyga shayxi suhbat, istifoda etuvchiga esa sohib deyilgan. Suhbatning ziddi uzlat va xilvatdir. Ba’zi tariqatlar uzlat va xilvatga, ba’zilari esa suhbatga ahamiyat berishadi. Mavlaviylik va naqshbandiylikda suhbat tariqat asosidir. Suhbat ma’lum bir joylarda to‘plangan holda bo‘lgani kabi birgalikda safar qilmoq shaklida ham bo‘ladi. Suhbatda fardlik (yolg‘izlik) yo‘q, jamoa bor, barcha narsa o‘rtadadir. Suhbat yo‘li deganda esa asos sifatida suhbatni olganlarning yo‘li, tariqati suhbat tushuniladi.

Bahovuddin Naqshband shunday degan ekanlar: “Bizning yo‘limiz suhbat yo‘lidir”. Navoiy yashagan davrda Movarounnahr va Xurosonning aksar hududlarida naqshbandiya keng tarqalgan. Bertelsning ma’lum qilishicha, Navoiy ham shu tariqatda bo‘lgan [Бертельс, 2015: 178]. Bulardan kelib chiqib Sayyid Hasanning ham naqshbandiyaning muhim metodlaridan bo‘lgan suhbatlarga jiddiy e’tibor qaratganini tushunish mumkin. Buni manoqibda Navoiy keltirgan mana bu ma’lumot tasdiqlaydi: “Va zamonning shuaro va fuzalo va zurafosidin alarning visoqi xoli ermas erdi, balki darveshlar va ahlulloh dag‘i doim alarning uyin musharraf qilib, suhbat tutar erdilar, Va shahrning sozanda va xonanda va go‘yandasi doim alar suhbatida hozir bo‘lurlar erdi. Bu mazkur bo‘lg‘on zurafodin hargiz yo‘q erdikim, alarning manzilida kishi bo‘lmag‘ay, balki bu toifaning majmai alarning visoqi erdi va bu jamoat doim anda” [Alisher Navoiy, 2013:9]. Navoiy ulus qabulini, suhbatni Xudoning lutfi shaklida juda yuqori baholab shunday misralarni keltiradi:

Xush ulkim, anga lutf birla xudo,

Ulusning qabulini qildi ato [Alisher Navoiy, 2013: 9].

“Va mutabarrak mazorotg‘a borib, aziz darveshlar va ahlulloh majolisig‘a yetib, o‘z maxlaslari uchun fotihalar daryo‘za qilur erdilar va ul buzurgvorlarkim, alar xizmatig‘a musharraf bo‘lurlar erdi – qabul va iltifot nazarlari topar erdilar.

Ul jumladin biri Mavlono Boyazid Puroniy erdi va Hazrat Bahovuddin Umar (quddisa sirrihu) erdi, Hazrat Xoja Abu Nasr Porso (rahmatullohu taolo) va Xoja Muhammad Kusaviy (quddisa sirrihu) va Shayx Ziyoratgohiy (alayha rahma) va zamonning mashoyix va darveshlarining aksarining mulozamatlarig‘a yetib, suhbatlarig‘a musharraf bo‘lub, maxsus iltifot va nazarlar toparlar erdi. Chun o‘zlaridag‘i faqru fano tariqi akmal vajh bila zohir erdi, bu toyifaning so‘zlarig‘a tab‘lari muloyim. Mazkur bo‘lg‘on azizlar dag‘i ularning suhbatin tilar erdilar va ularning muddaosyg‘akim, Tengri yo‘lig‘a kirmak, erdi, balki intizor tortar erdilar”.

Yuqoridagilardan ko‘rinadiki, Sayyid Hasan ham naqshbandiya raxshalariga, tarbiya usullariga jiddiy e‘tibor qaratgan, o‘z hayotida tatbiq qilgan, suhbat yo‘li bilan qanchadan-qancha kishilarga ma‘rifat ulashib ularni Haq yo‘l sari irshod qilgan.

Sayyid Hasan bilan bog‘liq yana bir jihat e‘tiborni tortadi. Bu rind, rindlik masalasidir. Navoiy u haqida shunday deydi: “...rindliq va tajarru‘ ayyomida soyir rindlardan ko‘prak ichar erdilar. Andoqki, ba‘zi ikki qatla va ba‘zi uch qatla mast bo‘lub, majlisdin chiqib, uyub, yana majlisg‘a kelurlar erdi va alar o‘z hollarida erdilar. Oqshomki, majlis ahli odati bila usruk uyur chog‘ bo‘lsa erdi, alar birin-birin usruk boshig‘a yetib, mulozimliq elni mulozimlarig‘a topshurub, navkarsiz nomurodlarni muhofazat qilib, yonlari ostig‘a nima soldurub, boshlari ostida nima yastab, ilaylarig‘a ko‘zalik suv qo‘ydirub, ba‘zining kafsh va dastorlarin va yog‘liqlarin va aning uchida tugunginasi bulsa, belguluklarin mulozimlarga topshurub, xotirlarin ul toifa jam‘idin so‘ngra xuftan namozin ado qilib, o‘z hujralarida osoyishg‘a mashg‘ul bo‘lur erdilar. Bu majlis ishtig‘oli jihatidin hargiz alarg‘a namoz qasdan qazo bo‘lmadi. Va agar ba‘zi kunlar alar suhbatida soda yuzluk yigitlar mast bo‘lguncha ichib, chun alar atvorig‘a ancha e‘timodlari bor erdikim, o‘z uylaridin eminrak bilurlar erdi, ham yiqilsalar erdi, alarni atodek kishilarning amnobod uylariga yotquzub, qufl qildurub, mo‘tamad amin kishilar alar muhofazati uchun ta‘yin qilib, eshikni ustidin bog‘latib, ul muhofizg‘a tashqaridin posbonliq buyururlar erdi. Va sabuhiy vaqtig‘acha bir-ikki qatla barcha usruk yotg‘on rindlardan o‘zlari yurub xabar tutarlar erdi”. Navoiy Sayyid Hasanning rindlar bazmidagi doimiy ishtiroki, rindlarga mehribonligini batafsil tasvirlash barobarida uni rindlar ichidagi “ogoh rind”, “rind ahlining shohi” sifatida vasf qiladi:

Rindlardan bir aningdek yo‘q erur ogoh rind,

Shoh edi rind ahlig‘a, balkim erdi shohi rind [Alisher Navoiy, 2013:11].

Navoiy so‘zini shunday davom ettiradi: “Va bu avqotdakim, bu nav‘ rindliqlarg‘a murtakib erdilar, har namozda munojotlar qilib, Haq subhonahu va taolodin o‘zlarig‘a tavba va tavfiq tilar erdilar. Va mutabarrak mazorotg‘a borib, aziz darveshlar va ahlulloh majolisig‘a yetib, o‘z maxlaslari uchun fotihalar daryo‘za qilur erdilar va ul buzurgvorlarkim, alar xizmatig‘a musharraf bo‘lurlar erdi – qabul va iltifot nazarlari topar erdilar” [Alisher Navoiy, 2013:11]. Ushbu o‘rindagi “murtakib” so‘zi “gunoh ish qiluvchi” ma‘nosini anglatadi. Demak, Sayyid Hasan “rindliq va tajarru‘ ayyomi”dagi ishtiroklarining gunoh ish ekanini yaxshi bilgan hamda ularning maxlasi uchun, ya‘ni bu gunohlardan xalos bo‘lish uchun keyinchalik tabarruk zotlar dargohida, aziz darveshlar va ahlulloh majlisida bo‘lib ulardan duo daryo‘za qilgan – duo tilagan.

Soliki foni bo‘lmish Sayyid Hasan turmush tarzidagi ushbu lavhadan haqli bir savol o‘rtaga chiqadi. Ya‘ni u rindlarning “tajarru‘ ayyomi” gunohligini bila turib nega bu ishga yo‘l qo‘ydi?

Buning uchun, avvalo, rind qanday kishi ekaniga e‘tibor qilaylik. Bu so‘z forscha bo‘lib, “ziyrak, beparvo, loqayd” ma‘nolarida keladi. Tasavvuf istilohi sifatida esa kasratni, zohiriy mavjudotlarni, imkon sifatlarini o‘zidan yiroqlashtirgan odam, shar‘iy amrlarni nodonlik jihatidan emas, ziyraklik jihatidan o‘ziga zarar bo‘lmaydigan tarzda inkor qilgan kishini anglatadi. Sulaymon Uludog‘ning “Tasavvuf atamaları so‘zligi”da keltirilishicha, “Rind xalqning o‘zi haqidagi gap-so‘zlariga e‘tibor qilmay, o‘z ko‘nglicha harakat qiluvchi, botini irfon bilan bezalgan, ilm bilan to‘la bo‘lishiga qaramasdan xalqning bir vakili sifatida oddiy yashagan hakim, olim kishi, rizo martabasiga yetgani uchun har narsani ilohiy taqdirga ko‘ra yuz berishini bilgan, buning shuur va idrokiga erishgan komil insondir. Tavakkul ahli. Zohid va obidlar kabi dinning shakliy tomoni bilan chegaralanib qolmay, mohiyatini anglaganini da‘vo qiluvchi mutasavvif” [Uludag‘, 2016: 296-297]. Bu martabadagi kishilarning xato-yu sahlari bejiz bo‘lmasa kerak, albatta.

Bizningcha, rind ahlining kishilar malomatiga sabab bo'luvchi nuqsonlari malomatiylik asoslari bilan aloqador. Malomatiylar botin olamini pok tutib, bu holatni ko'z-ko'z qilmaslik va pinhon tutish maslagini yoqlab chiqqan. Ularning tashqi ko'rinishi va qilayotgan amallarining ayrimlari oddiy odamlarning malomatiga sabab bo'lsa-da, ichki dunyolarini futuvvat va javonmardlarga xos yaxshi axloq va go'zal xislatlar bilan ziynatlab borganlar. Malomatiylar riyo va shuhratparastlikni sayr-u sulukda eng katta ofat deb hisoblab, qasddan malomat va sarzanishga sabab bo'ladigan kichik gunohlarga yo'l qo'ygan va shu orqali ibodat tufayli botindan paydo bo'ladigan takabburlik va g'ururga berilmaslikka intilganlar. Izzuddin Koshoniy malomatiylar va tasavvuf ahli orasida farq bor, deb, malomatiylarni ixlos ma'nisi va sidq qoidasiga qattiq riyo qilib, qilgan yaxshi amallari hamda toat-ibodatlarini xalq nazaridan pinhon tutadigan jamoat deb hisoblaydi. Gunohkor kishi o'z aybini yashirishga uringani kabi, ular ham o'z fazilatlarini yashirmoqqa intiladilar. Malomatiylarning aqidasi ko'ra, o'zi yomon odam bo'la turib, odamlar uni yaxshi kishi, deb hisoblagandan ko'ra, yaxshi odam bo'la turib, odamlar uni yomon, deb hisoblashlari afzaldir. So'fiylik va malomatiylik orasidagi asosiy farqlar shulardir: so'fiylarning suf, xirqa va toj kabi ma'lum bir kiyimlari bor, malomat ahlining bunday maxsus kiyimlari yo'q. Ularni xalqdan ajratib turuvchi shaklga oid hech bir narsa mavjud emas. So'fiylar ibodat, zikr, samo va vajd kabilarni yashirmaydilar, ularni ochiqcha ijro etadilar. Malomat ahli esa barchasini yashirin tutadi. So'fiylarning ma'lum bir tariqat odobi, arkoni va avrodi, qisqasi, marosimlari bordir. Malomat ahli esa har turli marosimdan qochadilar. Faqat suhbatga e'tibor qaratadilar. Malomatiylar "Xayrli amalini izhor, xayrsizini izmor etmagan (yashirmagan) solik", ya'ni "Ibodatini yashirin tutgan, ammo gunohini yashirmagan kimsa" deya ta'riflanadilar. Malomat ahliga axfiyo, umano, danoyin nomlari ham berilgan [Uludağ, 2016: 242].

Navoiy Sayyid Hasan duo talabida bo'ladigan buzurgvorlar qatorida Mavlono Boyazid Puroniy, Hazrat Bahovuddnn Umar (quddisa sirrihu), Hazrat Xoja Abu Nasr Porso (rahmatullohu taolo), Xoja Muhammad Kusaviy (quddisa sirrihu), Shayx Ziyoratgohiy (alayha rahma)larni nommanom sanaydi hamda ulardan tashqari "zamonning mashoyix va darveshlarining aksarining mulozamatlarig'a yetib, suhbatlarig'a musharraf bo'lub, maxsus iltifot va nazarlar toparlar erdi", deya ta'kidlaydi. Shu o'rinda muallif yana bir muhim jihatga e'tibor qaratib o'tadi. YA'ni Sayyid Hasanda "faqru fano tariqi akmal vajh bila zohir erdi, bu toyifaning so'zlarig'a tab'lari muloyim", der ekan shu bilan birga nomlari zikr etilgan azizlar, mashoyix va darveshlar ham Sayyid Hasanning "suhbatini tilar erdilar", deya ta'kidlaydi [Alisher Navoiy, 2013:11]. Bundan Sayyid Hasanning faqru fanoda komil ekanini, qolaversa, shu sababdan ham uning suhbatlari ko'pchilikka xush yoqqanini tushunish mumkin. Jumladan, uning so'zu suhbatini hatto podshoh Husayn Boyqaroga ham bag'oyat xush keladi. Natijada Navoiyning keltirishicha, "Xuroson mulkining kulliy ixtiyorin podshoh alarning soib rayig'a va tadbiri mulk oroyiga vobasta qilg'udek" bo'ladi. Shu tariqa hukmdor Sayyid Hasanni o'z xizmatiga oladi. Sayyid Hasan bu ishga "ikki yilg'acha podshohning muborak xotiri uchun cheriklar mashaqqatin tortib safarlar balosig'a o'zlarin solib yurudilar va in'omu ulufa (ya'ni, amaldorlarga davlat tomonidan belgilangan oziq-ovqat va maosh – Sh.K.) mutlaqo olmadilar va darveshona kismet bila mulozamat qilurlar erdi" [Alisher Navoiy, 2013:12]. Ya'ni Sayyid Hasan hukmdor xizmatiga davlat orttirish uchun, nafs uchun kirmagan, balki podshohning xotiri uchun kirgan. Mana shuning o'zi ham fanoning bir darajasi aslida. Fanoning fano fil ixvon darajasi mavjud bo'lib, unda solik o'zini birodarlarda foniyl qiladi. Qolaversa, Ibn Furaq uch xil fano borligi xususida so'zlagan. Bular:

- a) butun xalqdan foniyl bo'lmoq;
- b) xalq bilan bog'liq barcha narsadan foniyl bo'lmoq;
- d) nafs hamda ruhdan foniyl bo'lmoq [İbn Fûrek, 214: 256].

Ba'zilar fanoning ma'nosi nafs sifatining foniyl bo'lishidir, deydilar. Demak, Sayyid Hasan nafsidan foniyl bo'lgani uchun ham evazsiz xizmat qilgan va darveshona, faqirona kun kechirgan.

"Holoti Sayyid Hasan Ardasher"da fano talqinlariga razm solganda yana bir masala o'rta qo'yiladi. Muallif Sayyid Hasan timsolida Haq oshiqlarida faqru fanoning ikki yo'l bilan hosil bo'lishiga ishora qiladi.

Birinchisi, Haq taoloning in'omi bilan. Navoiy Sayyid Hasanda "faqri zotiy va fanoyi jibilliy" mavjud ekanini ta'kidlaydi. YA'ni muallifga ko'ra faqr Sayyid Hasanning zotida mavjud edi hamda undagi fano tug'ma, tabiiy edi.

Ikkinchisi, Haq oshig'ining sa'y-harakati bilan. Sayyid Hasan zotida faqr mavjud bo'lsa-da, tug'ma va tabiiy fano sohibi bo'lsa-da, ularni yanada kamolga yetkazishga harakat va g'ayrat qiladi. Zamona buzurgvorlaridan biri Mavlono Shamsuddin Muhammad Tabodgoniy (qaddasallohu taolo ruhahu-l-aziz) xizmatiga borib, faqr tariqini ixtiyor qiladi va bir necha yil u zotning suhbat va mulozamatlarida suluk qilib, xonaqohlarida azim arba'inlar chiqaradi. "Arba'inlar chiqarmoq" so'fiylikdagi mashg'ulotlardan biri bo'lib, chillada o'tirmoq, nafsni yanchmoq, menlikni sindirmoq uchun muridlarning qirq kun xilvatga chekinmoqliklardir. So'fiy bu muddat ichida majbur bo'lmaguncha biror nima yemaydi, gapirmaydi, uxlamaydi, davomli zikr va tafakkur bilan mashg'ul bo'ladi. Bu muddatni muvaffaqiyatli yakunlagan kishi arba'in va chilla chiqargan hisoblanadi. Demak, Sayyid Hasan ana shunday azim arba'inlar natijasida faqru fano sulukida kulliy manzillarni qat' qiladi, ulug' martabalar va buyuk maqomlarga qadam qo'yadi. Uning suluk va muomalalarini xonaqoh ahli, darveshlar – barcha sog'lom deb biladi va izhori irodad va ixlos qilishadi.

Navoiy Sayyid Hasanning ilk arba'ini haqida shunday yozadi: "Alarning avvalg'i arba'inida bu faqir hazrati Mavlono Muhammad Tabodgoniy (quddisa sirruhu) mulozamatlarig'a borib erdim, alar holidin so'rdum, dedilar: "bu kun bir maqomdadurlarki, solik avvalg'i arba'inda ul maqomg'a yetsa, ruy aning o'llig'a kelurkim, agar buqoi mufrit yuzlansa, ishining kushodig'a dalolat qilur, alarg'a bu hol yuzlanibdur va bag'oyat umidvorlig' yeridur.

Uyla oshiqki, hijrondin ko'rub dardu malol,
Shodlig'din yig'lag'ay, topqonda davroni visol.

Bu faqir alarning xilvatlari eshigiga bordim: g'arib hoy-hoy yig'lamoqda erdilar, hech nima dey olmadim va mutaassir bo'lub, yig'lab qaytdim.

Bu faqir fuqaro ahli, darveshlar va ahlulloh mulozamatig'a ko'p yetibmen, fano tariqida alardek oz ko'rubmen" [Alisher Navoiy, 2013:13-14].

Demak, Sayyid Hasan, avvalo, Haq taoloning in'omi bilan, so'ngra o'zining tinimsiz sa'y-harakati bilan ahlulloh ichra fanoda oz sonli kishilargina yuksala olgan martabaga ko'tarila olgan.

"Nasoyimu-l-muhabbat"da keltirilishicha, Shayx Abulhasan Xaraqoniyy r. t.dan "fano va baqoda so'z aytmoq kimga tegar?" deya so'rganlarida shunday degan ekan: "ul kishigaki, oni osmondin bir tor ipak bila osmish bo'lg'aylar va yele esadurmish bo'lg'ayki, binolarni va yig'ochlarni qo'ng'aradurmish bo'lg'ay va daryolarni anboshta qiladurmish bo'lg'ay va oni o'rnidin tebrata olmag'ay" [Alisher Navoiy, 2013: 264]. Shayx Abulhasan Xaraqoniyyning fano va baqoga yetgan kishi xususidagi bu ta'riflari Sayyid Hasanga to'la mos keladi. Uning boshiga og'ir musibatlar kelganda maqomida, holidi zarracha salbiy tomonga o'zgarish sodir bo'lmaydi. Buni Navoiy keltirgan mana bu voqeada ko'rish mumkin:

"Sayyid Muhammad alarning yolg'uz farzandi erdi. Adabu tavozu' va hilmu hayo tavridda ul otag'a munosib o'g'ul erdi. Tab'i xo'b va surati mahbub va axloqi hamida va atvori pisandida, o'n to'rt yoshda tolibi ilmlig'i shogird kitobliqg'a yetib erdi. Hirot xalqining o'z tavridda yagonasi va nodirasi erdi. Bu sinnida anga qazo yetti. Aksar ani tanir-bilur el o'zni sohib azo tuttilar. Bataxisis, bu faqirkim, ani farzanddek ulg'aytib erdim, alarg'akim, asl ota erdilar, aslo tafovut qilg'oni ma'lum bo'lmadi. So'zlari bu erdikim, "Al-hukmu lilloh" egasiga bizdin keraklik ekandur – eltti, umid uldurkim, rahmat qilg'ay".

Ani chiqorur kun arig' to'n kiyib, arig' dastor chirmab, motamiylarg'akim, anduhu iztirob yuziddin beixtiyor yig'lar erdilar, alar nasihat qilib, taskin berur erdilar, xususan bu faqirg'a. To madfang'a, bu faqir yasag'on hazirag'a eltilar, alar o'zlari sunnat tariqi bila maqbara ichiga tushub, aziz farzandni shar' vajhi bila oxirat yeriga qo'yub, Tengriga topshurub, talabi g'ufron uchun duolar qilib chiqtilarkim, hech nav' tag'ayyur hollarig'a zohir bo'lmadi.

Na'sh bila borg'on darveshlar va akobiru ashrofni hayrat lol qilib, taajjub behol qildi" [Alisher Navoiy, 2013:14].

Alloh taolo Qur'oni karimning "Tag'obun" surasi 15-oyatida shunday marhamat qiladi: "Sizlarning mol-mulklaringiz va farzandlaringiz faqat bir sinovdir. Ulug' mukofot esa Allohning

huzuridadir”. Sayyid Hasan faqru fanoda baland maqomga yetgani uchun ham bunday og‘ir sinovlarda Allohning hukmidan zarracha og‘ishmaydi.

Hujviriy o‘zining “Kashfu-l-mahjub” asarida so‘fiylarning fano va baqo haqidagi fikrlari shaklan har xil bo‘lsa-da, ma‘no-mohiyatan bir ekanini ta‘kidlar ekan bu borada shunday fikrlarni keltiradi: “qulning o‘z borlig‘idan foni bo‘lishi Haqning jaloli va azamatini kashf etmog‘i bilan bo‘lur. Bu shunday bir darajaki, unda qul Haqning jalolida dunyoni-da, oxiratni-da unatur, himmat nazarida maqom va hollar haqir ko‘rinur, karomatlar parchalanib ketur, aqlidan va nafsidan foni bo‘lur, fanodan-da foni bo‘lur (foni bo‘lganini ko‘rmas va bilmas), u zamon tili Haq ila aylanur, badani xushu’ va huzu’ holida bo‘lur. Aslini olganda, ubudiyat holiga, asl fitratiga qaytur” [Hücvirî, 2021: 307]. Bundan xulosa qilish mumkinki, Sayyid Hasanning shunday og‘ir musibatli damlarda o‘zini boshqalarga ibrat bo‘ladigan darajada tutishi, kelgan musibatning Allohning hukmi ekanini ta‘kidlab hatto o‘zgalarga taskin berishida uning, Hujviriy keltirganidek, Haqning jaloli va azamatini kashf etganidandir.

Shu o‘rinda baqo masalasida ham biroz so‘z yuritmoq joiz. Baqo ilk holiga ko‘ra davom etish, nihoyasizlik, bir holda davomiy bo‘lish. Tasavvufda qulning Allohning har narsadan ustun ekanini ko‘rmog‘i. Yana bir ta‘rif shunday: qulning o‘z borlig‘idan kechib, Allohning borlig‘ida boqiylikka erishishidir. Bu nabiyning maqomidir. Boqiy barcha ashyoni bir, yagona vujud deb bilishi va barcha amallarining Allohga muxolif emas, balki muvofiq holda bo‘lishidir. Bu taqiqlangan narsaga buyurilish ma‘nosida emas. Buning ma‘nosi – qulning faqat Alloh roziligiga musharraf qiluvchi amrlarni bajarishi va bunda hech qanday norozi bo‘lmasligi demakdir. Zero, u amallarini Alloh rizosi uchun qiladi, bu ishida dunyo yoki oxirat qayg‘usida bo‘lmaydi. So‘fiylar bunda kishining o‘z xususiyatlaridan kechib Allohning sifatlarida baqoga erishmoqni asos o‘laroq qabul qiladilar. Allohda boqiy bo‘lgan kishi nafsida foni bo‘ladi, ya‘ni nafsidan butkul xalos bo‘ladi. Biror ishni nafsiga naf’ yetkazmoq uchun yoki bir zarardan nafsini qo‘rimoq uchun qilmaydi, faqat va faqat Alloh rizosi uchun qiladi.

Fano maqomidan oldin qul o‘zini bir borliq deb hisoblaydi. Men, sen, u degan tushunchalar bo‘ladi unda. Olamda ayri-ayri, mustaqil borliqlar bor deb hisoblaydi. So‘ngra haqiqatlarni tasavvufiy ta‘limdan ilman o‘rganib boshlagach, men, sen, u deb nomlangan ko‘plik – kasratning birdan bor bo‘lganini, birdan bir ko‘p bo‘lganini, faqat Allohning vujudiy borlig‘i mavjudligini va Allohning vujudiy borlig‘i yonida boshqa bir narsaning borligi haqida mutlaqo gap-so‘z bo‘lishi mumkin emasligini idrok etgan on fano maqomiga kelgan hisoblanadi. Bu yerda faqat Alloh bor deydi, o‘zga har narsani, hatto o‘z borlig‘ini ham o‘chiradi. Butun olamlarda ko‘ringan barcha farqli-farqli ismlar bilan atalganlarni yo‘q deb hisoblaydi. Hammasining haqiqati Allohga yo‘naladi. Bu – fanofillohdur. Unda qul hamma narsani Allohda yo‘q etadi. Uning uchun faqat Alloh bor, g‘ayri yo‘q. Ba‘zi mutasavviflar bu maqomni ja‘m, ja‘mu-l-ja‘m deyilar. Baqobilloh maqomiga esa farq deyilar. Xo‘sh, baqodagi farq nima? U qanday farq? Aslida ja‘mdan oldin ham farq bor edi, qul har narsani ayri-ayri ko‘rardi. Ammo har narsani ayri-ayri, mutlaq bir ilmiy borliq, mavjudlik ekanini tushunardi. Baqo maqomiga kelgach esa kishi endi men derkan fanodan oldingi, nafi ammora, nafi lavvoma zamonidagi “men” deganning “men” degani kabi “men” demaydi. U yerdagi “men” tamoman o‘zini nazarda tutadigan menlik. Ammo baqo maqomiga yetib kelganning “men” deyishi – “men” deganim narsaning haqiqati – Haqdir” demakdir. Kishi baqobillohda “men” derkan Haq bilan birlikda bo‘ladi, Haq bilan birga ko‘radi. Farq deganimiz bu yer shuni anglatadiki, qul bu maqomda butun borliqning Allohning ismlari tarkiblari ekanining haqiqatini bilaroq farqli-farqli mazharlarning Allohning ilmidagi ilmiy suratlar ekani haqiqatini bilgan holda va butun bu mazharlardan boqqanning Haq ekanini mushohada etadi. Baqo maqomidagi kishi o‘z ichida “men” degan mazharning-da ism tarkibi ekanini va bu ism tarkibidan Haqning boqishini ko‘radi. Ya‘ni Haq bu eshikdan boqadi. Bu eshikdan boqib turgan – Haq, ammo Ahmadning eshigidan boqish bilan Mahmudning eshigidan boqish bir emas. Ahmadning eshigidan boqqanda olam bu yerdagi ismlarning tarkibiy darajasiga ko‘ra, bu yerdagi idrok darajasiga ko‘ra ko‘rinadi. Haq Mahmudning eshigidan boqqanda olam Mahmudning iste‘dodicha, ismlari tarkibining kuch-qudrat darajasiga ko‘ra ko‘rinadi. Shu sababdan ilmiy o‘laroq har birimizning tushunchamiz, qarashlarimiz farq qiladi. Chunki har birimizning eshigimiz farqli. Bizni hosil qilgan ism tarkibimiz, iste‘dodimiz farqli, xayol sobitamiz farqli. Shu sababdan mening

olamga boqishim, va yo Allohga boqishim, Uni anglashim, Uni idrok etishim farqli, boshqaning olamga, Allohga boqishi farqli bo'ladi. Holbuki, u eshikdan ham, bu eshikdan ham boqqan Haqdir. Zotan, Haqdan g'ayri yo'qdir. Ammo Haq har bir eshikdan o'zgacha boqadi. Tushunarli bo'lishi uchun idish ichiga qaysi rangdagi suv solinsa, idish o'sha tusga kiradi. Ya'ni idishga sariq suv quyilsa, idish sariq, qizil suv quyilsa, qizil rangga kiradi. Bunda suv bizning ichimizdagi ism tarkiblarimiz. Biz Allohning ismlaridan iboratmiz. Ism tarkibimiz bizga qanday o'ziga xosliklar bilan berilgan bo'lsa, u zamon bizning boqishimiz ham u ism tarkiblariga ko'ra shakllanadi. Allohni ham shunga ko'ra anglashga harakat qilamiz. YA'ni har inson o'z tarkibiga ko'ra olamga boqadi. Aslida har kishi o'z eshigidan boqadi derkanmiz har kishining eshigidan haqiqatga boqqan yana Haqdir. Zotan Haqdan g'ayri yo'q. Ammo Haq har safar bu eshikdan farqli bir boqish-la boqib olamni sayr etadi. Mana bu Allohning sha'nlaridir. Har eshikdan yana farqli-farqli olamni sayr etgan Haqdan g'ayri emas.

Endi baqo va fano haqidagi bu xulosalarimizni Sayyid Hasan bilan bog'liq yuqoridagi hodisaga tatbiq etaylik. Odoibu tavozi', hilmu hayo tavridda otasiga munosib o'g'il bo'lgan, tab'i xo'b va surati mahbub, axloqi hamida va atvori pisandida, Hirot xalqining o'z tavridda yagonasi va nodirasi hisoblanmish o'n to'rt yoshli o'g'li vafot etganda bu musibatni Sayyid Hasan o'zgacha, ya'ni o'z darajasi, maqomi, holotiga ko'ra qabul qildi, ta'ziyaga kelgan darveshlar va akobiru ashrof, hatto Navoiy o'zgacha, o'z darajasiga ko'ra qabul qildi. Shu sababli ham Navoiy yuqorida zikr qilingan sinovda Sayyid Hasandan hayratlanib u haqida shunday deydi: "Bu nav' fano va istig'roq va havsala bashar xaylidin noma'lumdurkim, kimda bo'la olg'ay" [Alisher Navoiy, 2013: 14].

Bizningcha, zikr etilgan bu hodisa Sayyid Hasandagi foniylkni asoslashdagi eng kulminatsion nuqtadir.

Hazrat Navoiy manoqib ibtidosidayoq Sayyid Hasanni "soliki foniyl" sifatlashi bilan e'tirof etgandi. Va nihoyat asar intihosida ham uni fano va foniylk bilan aloqadorlikda tilga oladi, unga haqli va munosib ravishda "Sarxayli fano", ya'ni "fano yo'lboshchisi" sifatlashini qo'llaydi:

Sarxayli fano Sayyid Hasan raft,

Ki joi o' bihishti jovidon bod.

Pai on pokrav justand ta'rix,

Biguftam: "Jannati pokash makon bod" [Alisher Navoiy, 2013:16]

Asar tadqiqi natijasida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Birinchi. Ushbu asarda komil insonlarning maqomi, ruhiy me'roji bo'lmish fano va baqo masalasining talqin qilinishi manoqib janrining tabiatiga to'la uyg'un.

Ikkinchi. Asosiy qahramon – Sayyid Hasan qiyofasi asarning ibtidosidan intihosiga qadar fano va baqo konsepsiyasi bilan omuxtalikda ochib beriladi.

Uchinchi. Muallif Sayyid Hasan qiyofasini tasvirlash barobarida foniylkning mezonlari, shartlari, belgilari, darajalari, fano va baqoga yetgan solik sifatleri, holoti masalalarini atroflicha ochib beradi.

To'rtinchi. Asardagi fano va baqo masalasini tekshirish jarayonida Navoiy davridagi tasavvuf nazariyasi va amaliyoti bilan aloqador ko'plab jihatlar xususida tasavvurga ega bo'lish mumkin.

Beshinchi. Navoiy lirik janrlardagi asarlarida fano va baqo mohiyatiga oid qarashlarini "sochib yuborgan" bo'lsa, ushbu manoqibda mana shu jihatlarni konkret bir shaxs – Sayyid Hasan siymosida birlashtiradi va shu tariqa ushbu amaliyotni ado etgan kishi shaxsiyati qanday bo'lishini aniq ko'rsatib beradi.

Iqtiboslar/Сноски/References

1. Абдулкарим Кушайрий. Рисолаи Кушайрий. – Истанбул, 1991.
2. Abdulkerim Kuşeyri, Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risâlesi. – İstanbul: Dergah Yayınları, 2021.
3. Азизиддин Насафий. Комил инсон китоби. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги НМИУ, 2021.
4. Alisher Navoiy. TAT. J. 1. – Toshkent: G'.G'ulom, 2013.

5. Alisher Navoiy. TAT. J. 10. – Toshkent: G‘.G‘ulom, 2013.
6. Алишер Навоий: комусий луғат / Масъул муҳаррир: Ш.Сирожиддинов. 2 жилдлик. – Тошкент: Sharq, 2016. Ж.2.
7. Бертельс Е.Э. Навоий. Монография. / Таржимон И.К.Мирзаев. – Тошкент: Tafakkur qanoti, 2015.
8. İbn Fûrek. Tasavvuf Istılahları (el-İbâne an Turuki’l-Kâsıdîn). – İstanbul, 2014.
9. Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёсу-л-луғот. 2-жилд. – Душанбе: Адиб, 1988.
10. Muhyiddin İbnü’l-Arabî. Fusûsu’l-hikem / Tercüme ve şerhi: Ahmed Avni Konuk. – İstanbul, 2017.
11. Muhyiddin İbn Arabi. Tefsir-i kebir / Te’vilât (2. Cilt). Çeviren: Vahdettin İnce. – İstanbul: Kitsan Yayınları.
12. Süleyman Uludağ. Tasavvuf terimleri sözlüğü. – İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2016.
13. Шайх Аҳмад Худойдод Тарозий. Фунуну-л-балоға. // Ўзбек тили ва адабиёти. 2002. № 1. – Б. 76.
14. Шайх Нажмиддин Кубро. Тасаввуфий ҳаёт. Нашрга тайёрловчилар: Иброҳим Ҳаққул, Азиза Бектош. – Тошкент: Мовароуннаҳр, 2004.
15. Ethem Sebecioğlu. Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü. Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.
16. Hücvirî, Keşfu’l-Mahcûb, 307.

ALISHER NAVOIY XALQARO JURNALI

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ АЛИШЕР НАВОИЙ
INTERNATIONAL JOURNAL ALISHER NAVOIY

“ALISHER NAVOIY” XALQARO JURNALINING AXBOROT XATI

“Alisher Navoiy” xalqaro jurnali O‘zbekiston Respublikasi OAK ro‘yxatiga kiritilgan. Shuningdek, Crossref.org tizimiga ham kiritiladi hamda har bir maqolaga DOI raqami beriladi.

MAQOLALARGA QO‘YILADIGAN TALABLAR:

- Maqola 10-15 sahifa hajmida taqdim etiladi;
- maqolalar o‘zbek, turk, tojik, rus, ingliz, fransuz tillarida qabul qilinadi;
- maqolaning tarkibiy tuzilishi IMRAD formatida rasmiylashtirilishi kerak;
- maqola Times News Roman shriftida, 12 kattalikda, 1 intervalda tayyorlanadi;
- havola(snokalar)lar katta qavsda muallif familiyasi – nashr sanasi – sahifasi [Mo‘minov 2020: 25] shaklida keltiriladi;
- maqola tomonlari chap: 2 sm, o‘ng: 2 sm, yuqori va quyi: 2 sm;
- maqolalar plagiatga qarshi tekshiriladi;
- jurnalning 1 ta sonida muallifning faqat 1 ta maqolasi chop etiladi.

MUROJAAT UCHUN MANZIL:
Tel.: +99891 527 68 22
Telegram ID: +998915276822
E-mail: alishernavoiy2020@mail.ru

ИНФОРМАЦИОННОЕ ПИСЬМО МЕЖДУНАРОДНОГО ЖУРНАЛА “АЛИШЕР НАВОИЙ”

Международный журнал “Алишер Навоий” включен в список ВАК Республики Узбекистан. Он также будет включен в систему Crossref.org, и каждой статье будет присвоен номер DOI.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ:

- Объем статьи: около 10-15 страниц;
- статьи принимаются на узбекском, турецком, таджикском, русском, английском и французском языках;
- структура статьи должна быть оформлена в формате IMRAD;
- шрифт текста – Times New Roman; размер – 12 пунктов; межстрочный интервал – 1;
- сноски приводятся в квадратных скобках с указанием фамилии автора – года издания – страницы [Мўминов 2020: 25];
- параметры страницы: слева 2 см, справа 2 см, сверху и снизу по 2 см;
- статьи проверяются на плагиат;
- в одном номере журнала публикуется только 1 статья автора.

НАШИ КОНТАКТЫ:
Тел.: +99891 527 68 22
Telegram ID: +998915276822
E-mail: alishernavoiy2020@mail.ru

“ALISHER NAVOIY” INTERNATIONAL JOURNAL INFORMATION LETTER

“Alisher Navoiy” International Journal is included in the list of HAC of the Republic of Uzbekistan. It will also be included in the Crossref.org system, and each article will be assigned a DOI number.

REQUIREMENTS FOR ARTICLES:

- The article should be presented in 10-15 pages;
- articles are accepted in Uzbek, Turkish, Tajik, Russian, English, French;
- the structure of the article should be in the IMRAD format.
- the article should be prepared in Times New Roman font, 12 sizes, 1 space;
- references are given in parentheses in the form of the author’s name – date of publication - page [Muminov 2020: 25];
- sides of the article left: 2 cm, right: 2 cm, top and bottom: 2 cm;
- articles will be checked against plagiarism.
- only 1 article by the author is published in 1 issue of the journal.

CONTACT ADDRESS:
Phone: +99891 527 68 22
Telegram ID: +998915276822
E-mail: alishernavoiy2020@mail.ru